

'קץ הקיום היהודי' או 'זהות חברתית מסוכסכת'?

תפיסות של אסימילציה במדעי החברה המוקדמים

עמוס מוריס־רייך

במחצית השנייה של המאה ה-19 ובעשורים הראשונים של המאה ה-20 עברו מדעי האדם טרנספורמציה הדרגתית אל עבר מדעי החברה. תחומי ידע חדשים דוגמת הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה החלו לפתח את תורות הידע (אפיסטמולוגיות) העצמאיות שלהן ולבסס את עצמן כתחומי ידע אקדמיים באוניברסיטאות גרמניה, צרפת וארצות־הברית. בתקופה זו התחוללו בחברה האירופית תהליכי מודרניזציה חסרי תקדים בהיקפם ובעומקם, תהליכים שהביאו עמם הגדרות מחודשות של היחסים בין קבוצות שונות. במסגרת התהוותן של מדינות הלאום נוסחו יחסים אלה באופן הולך וגובר במונחי רוב-מיעוט. היהודים שהיו במשך דורות מיעוט בולט כמותית, ועוד יותר מזה סמלית, בחברות אירופיות, היו מוקד לדיון ציבורי ומדעי ער בהקשר הזה. אסימילציה בכלל, ובהקשר האירופי אסימילציה יהודית בפרט, הפכה לקטגוריה המרכזית (בתוך מדעי החברה ומחוצה להן) של הבנה, ייצוג, וניתוח של יחסי רוב-מיעוט.¹ אבל דווקא בגלל מרכזיות האסימילציה כקטגוריה, כמושג וכמונח, היו לה משמעויות שונות ולעתים סותרות.

במאמר זה אטען שתי טענות נפרדות אך קשורות זו לזו: הטענה הראשונה היא, שאפשר לחלץ ממדעי החברה בנוסח גרמניה וארצות־הברית של סוף המאה ה-19 ומחציתה הראשונה של המאה ה-20 שתי תפיסות שונות ואף מנוגדות של אסימילציה יהודית; הטענה השנייה היא, שתפיסות שונות אלה קשורות הדוקות לתורות הידע של תחומי

1. אסימילציה מתורגמת בדרך־כלל במילה העברית התכוללות. להלן אדבק במונח הלועזי, שכן השדה הסמנטי של המילה העברית שונה מזה של המילה הלועזית. המונח הלועזי הוא חד-כיווני בהרבה מזה העברי. המונח הלועזי מצביע על היעשות דבר אחד דומה לאחר. המונח העברי, בייחוד בצורת התפעל (התכוללות), מכניס ממד של אקטיביות לאובייקט העובר אסימילציה, ממד שאינו קיים במונח הלועזי. למילה הלועזית יש קונוטציות מעולם החי במשמעות של עיכול אורגניזם חי בידי אורגניזם חי אחר, או ממדעי הטבע של המאה ה-18 ובייחוד כימיה, במשמעות המרה של חומר אחד בחומר אחר. 'התכוללות' חסרה את ההיבטים האלה והקונוטציות שלה דתיות (השורש ב.ל.ל. רומזו לסיפור מגדל בבל בספר בראשית פרק יא), קונוטציות הנעדרות בתחומים שאדון בהם.

ידע שונים (דיסציפלינות מדעיות דוגמת אנתרופולוגיה וסוציולוגיה).² במילים אחרות, תפיסות בדבר אסימילציה יהודית קשורות בטבורן להתפתחותם של תחומי ידע שונים. כמו מונחים ומושגים רבים אחרים במדעי החברה המתהווים, נשאל המונח 'אסימילציה' ממדעי הטבע, מהביולוגיה והכימיה של המאה ה-18.³ שם הופיע המונח לציון תהליכים אורגניים או כימיים שתוצאתם המרת חומר מסוג אחד בחומר מסוג אחר או עיכול האחד בידי האחר. אף שהמילה עצמה היתה קיימת קודם, שימושה במשמעות זו היה חידוש; זאת מפני שתפיסות אריסטוטליות כפרו בעצם אפשרות המרה מעין זו. משמעותה המילולית של מילה זו, שמקורה לטיני, היא 'הפיכה לדומה'. כמו מונחים אחרים שהושאלו ממדעי הטבע, כך גם המונח 'אסימילציה' עבר גלגולי משמעות עם קליטתו במדעי החברה. בגרמניה הופיע המונח בשיח הציבורי רק במאה ה-19 ונהפך לקטגוריה המרכזית בדיונים של יחסי רוב-מיעוט.

במאמר זה יש היבט היסטוריוגרפי פולמוסי: בחלק מההיסטוריוגרפיה הנוגעת למחברים יהודים במדעי החברה יש נטייה (הלובשת צורות שונות ודגשים שונים) להבליט את הרקע היהודי של חוקרים מסוימים על נושאי הדיון שלהם, על תפיסותיהם בכלל ובמקרים מסוימים אף על התפתחות מדעי החברה ככלל. ספרו העשיר והמקיף של פייר בירנבאום גאוגרפיה של תקווה (2004) הוא המקרה הבולט האחרון של הגישה הזאת.⁴ באמצעות דיון בכמה וכמה חוקרים חשובים בגרמניה, בצרפת ובארצות־הברית בירנבאום טוען לחשיבותם של יהודים (שפעלו כיהודים) לכינון מדעי החברה המודרניים. בירנבאום מפתח טיעון היסטורי מורכב יותר, הנוגע למפגש של אלה עם חוקרים יהודים ממוצא מזרח־אירופי, שהיו קרובים יותר לעולם היהודי ולנושאים יהודיים, מפגש שהוביל בסופו של דבר לאינטגרציה שלהם בענפים של לימודי היהדות. בהקשר הנוכחי רצוני להדגיש את הצד המתודי המובלע בטיעון של בירנבאום, שכנגדו, במובן מסוים, מכוון המקרה הפרטי דלהלן. כוחו של בירנבאום הוא ברשימה הארוכה של חוקרים ממוצא יהודי, ובמובן בסיסי מאוד יש אמת בטענתו שליהודים נודע תפקיד מרכזי בכינון מדעי החברה המודרניים. חולשתו, לדעתי, נעוצה בכך שראייה זו, בכך שהיא עושה את מוצאם היהודי של המחברים (בלא להבחין אפילו בין זיהוים כיהודים בעיני אחרים לבין הזדהותם כיהודים) למפתח

2. על כינון של דיסציפלינות מדעי החברה ראו: Dorothy Ross, 'Changing Contours of the Social Science Disciplines', in: Theodore M. Porter and Dorothy Ross (eds.), *The Cambridge History of Science: The Modern Social Sciences*, 7, Cambridge 2003, pp. 218-205.

3. ראו: יעקב טורי, 'אמנציפציה ואסימילציה: מושגים ותנאים', ילקוט מורשת, ב (1964), עמ' 170-171. A. V. Gagem, 'Assimilation', in: Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck (eds.), *Geschichtliche Grundbegriffe: historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart 1972-1997, 1, pp. 544-548.

4. Pierre Birnbaum, *Géographie de l'espoir: l'exil, les Lumières, la désassimilation*, Paris 2004.

העיקרי, מוציאה את המחברים השונים האלה מההקשרים הפנים-מדעיים והחוץ-מדעיים המסועפים והמורכבים שבהם פעלו (כאילו עצם המוצא היהודי שלהם עושה אותם לסובייקט אחד בהיסטוריה של המדעים). באופן זה מתקבלת היסטוריה שרירותית של מדעי החברה: היסטוריה של חיבור בין מחברים שפעלו בסביבות פנים-מדעיות וחוץ-מדעיות שונות לחלוטין, ולעתים אף התנגדו עמוקות זה לגרסת המדע של זה, אך גם של הפרדה בין מחברים יהודים למחברים לא-יהודים שפיתחו גרסת מדע דומה (דוגמה אחת בולטת היא התמקדותו של בירנבאום בזימל ובדורקהיים, שפיתחו תאוריות סוציולוגיות מתחרות ומנוגדות). ראייתו של בירנבאום נותנת קדימות למוצא הביוגרפי של המחברים ואילו מאמר זה מעניק קדימות לצורות הייצוג הנגזרות מתורות ידע ומתחומי ידע למקרה של אסימילציה יהודית.

כקטגוריה מרכזית נארגה האסימילציה בתחומי ידע שונים, בקטגוריות נוספות, במסמנים ובמושגים אחרים. מאמר זה מבקש לחלץ המשגות שונות של אסימילציה מתחומי ידע שונים מתוך דיון במקרה היהודי. אתמקד בשתי צורות יסוד של אסימילציה, שהן בנות אותו הזמן פחות או יותר, וכפי שאראה מיד – שותפות לאותו הקשר תרבותי והיסטורי. כוונתי להראות כי בענפים שונים של מדעי החברה ניבטו תפיסות מנוגדות של אסימילציה כתהליך ארוך שתכליתו היעלמות המיעוט כקבוצה בעלת מאפיינים מייחדים מחד גיסא, או כזהות אינדיבידואלית מנוכרת מאיך גיסא.⁵ טענתי היא, כי הברלים אלה אינם נובעים מהרקע הביוגרפי של המחברים (כיהודים או לא-יהודים; גרמנים או אמריקנים; תומכי אסימילציה או מתנגדיה), אלא בראש ובראשונה מקטגוריות המחקר של תחומי ידע שונים. בשיקולים אפיסטמולוגיים (מתורת הידע) כוונתי לכך שהשאלות מהו הדבר שחוקרים, באילו אמצעים ושיטות חוקרים אותו, ומהו הדבר שרוצים להכיר ולדעת (שאלות החורגות מהעיסוק במיעוט היהודי) הן המצויות בבסיס שתי תפיסות האסימילציה, ומהן נגזרים ייצוגים שונים של גורלם העתידי של היהודים בחברות הרוב.

דווקא מפני שאנגיד בין שתי צורות של אסימילציה, רצוני להדגיש שמבחינת ההיסטוריה היהודית המודרנית, וגם זו של מדעי החברה, מצויות שתי התפיסות האלה בצדו האחד של המתרס, ומצדו האחר, באופן הולך וגובר לאחר מפנה המאות ה-19 וה-20, מצויות תפיסות שכפרו כליל בעצם האפשרות של אסימילציה. המשותף לשתי התפיסות שארון בהן, ושמבדילן מתפיסות מסוימות המבוססות על תפיסה דטרמיניסטית של מושג ה'גזע' (ובייחוד לאחר גילויים מחדש של חוקי התורשה של גרגור מנדל בשנת 1900), הוא כי טרנספורמציות מרחיקות לכת של יחידים וקבוצות הן אפשריות – לעומת ההשקפה הרואה בהבדל (בתקופה זו בעיקר הגזעי) יסוד קבוע, שאיננו בר עיכול או הטמעה, שאי-

5. מילטון גורדון (1964) יצר הייררכיה סינתטית רבת השפעה, המאפשרת את מיקומן של התפיסות שארון בהן כמצויות על פני מנעד המוליך מאקולטורציה לאסימילציה. בהקשרו יצא שכרו של אנכרוניזם היסטורי זה בהפסדו. ראו: Milton M. Gordon, *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins*, New York 1964

אפשר להפכו לדומה. לפיכך אף כי אדגיש את ההבדלים בין שתי צורות האסימילציה, הרי שתיהן מצויות בוויכוח עמוק עם התאוריות הדוגלות בדטרמיניזם גזעי. במבט לאחור נדמה כי זהו מאבק בין אנטישמם לבין ליברלים (ובמובן מסוים זה גם נכון). אבל למעשה התמונה ההיסטורית מורכבת יותר מפני שהתמיכה באסימילציה (וגם ההתנגדות המפורשת לה, כפי שנראה להלן) עירבו גם שיקולים אחרים.⁶

את שתי התפיסות השונות אכנה, בהתאמה, 'התרחקות ממקור קדום' ו'זהות חברתית'. אדון בהן כבטיפוסים אידאליים. כלומר, אף לא אחד מהמקרים שאדון בהם איננו מגשים באופן מלא את הטיפוס, אך מתוך אוסף המקרים השונים אפשר לחלץ טיפוס אידאלי שלם. דיון השוואתי נוטה להבליט הבדלים ועלול לטשטש מערכת מורכבת יותר של קשרים היסטוריים. עלי גם להדגיש את אופיה החלקי של הפרשנות המוצעת כאן: הדמויות שאדון בהן פעלו לאורך שנים רבות ובכמה וכמה הקשרים אינטלקטואליים, חברתיים ופוליטיים, וכלפי אובייקטים מחקרניים שונים. כל אחת מהדמויות יכולה להיות מוקד לדיון מקיף בזכות עצמה. הדיון להלן אינו ממצה את מכלול עבודתם ואף לא את עמדותיהם כלפי היהודים, אלא נועד לשרת טיעון מוגבל בדבר הקשר בין צורות אסימילציה לתורות ידע ותחומי ידע. ההשוואה גם משהה את השאלה איזו תפיסת אסימילציה טובה יותר (או רעה יותר), תואמת יותר את המציאות או מדויקת יותר (עם מירכאות או בלעדיה). אבל מהשהיה זו אין להסיק כי השתיים בהכרח טובות, חיוביות ומייצגות נאמנה את המציאות במידה שווה. אני גם מבקש להזהיר מהפיתוי לראות צורות ניתוח שונות כאילו הן מצויות ביניהן בדיאלקטיקה.⁷

בחלוקה גסה אפשר לטעון כי אסימילציה בבחינת 'התרחקות ממקור קדום' קשורה באופן היסטורי לאנתרופולוגיה ואילו אסימילציה בבחינת 'זהות חברתית' קשורה יותר לענפים של הסוציולוגיה. מטרת אפיון זה היא אך ורק למקם באופן גס את מושאי הדיון. אף כי אין ספק שלחוקרים שונים יש העדפות שונות, הרי במקרים שאדון בהם אין מדובר לדעתי בראש ובראשונה בהעדפה מעין זו, אלא בהשלכות של תורות ידע ותחומי ידע שונים על קטגוריות המחקר, המושגים והמסמנים השונים שלהם. צורות היסוד האלה גם אינן נובעות מתפיסות מפורשות של אסימילציה יהודית דווקא, אלא מהגדרות אובייקט (מפורשות ומובלעות) במובן רחב יותר בתחומי הידע האמורים, הגדרות שנועדו להתמודד עם שאלות מחקריות שונות ועם בעיות מתודולוגיות שונות. במדעי החברה המתהווים היהודים הם אובייקט מחקר חשוב, אך אחד מגי רבים, ולרוב לא המרכזי. אובייקט המחקר של ענפים רחבים של האנתרופולוגיה הגרמנית והאמריקנית של סוף המאה

6. בספרו מביא פיטר רוז אין־ספור עדויות לקרבה שבין תמיכה באסימילציה לאנטישמיות. ראו: Peter Lawrence Rose, *Revolutionary Antisemitism in Germany from Kant to Wagner*, Princeton, NJ 1992

7. דברי מכוונים למאמרו החשוב של עמוס פונקנשטיין, 'The Dialectics of Assimilation', *Jewish Social Studies*, 1, 2 (1995), pp. 1-14

ה-19 ומחציתה הראשונה של המאה ה-20 הוא קבוצות, חברות או תרבויות הנתפסות כ'ילידות' ו'פרימיטיביות' מבחינה טכנולוגית. השיח האנתרופולוגי מתמקד בשאלת הזהות האנושית, בשאלות הנוגעות לריבוי האנושי, בהבדלים בין טיפוסים אנושיים שונים, וזאת בעיקר באמצעות המושגים 'גזע', 'סביבה' ו'תרבות'. הציר העיקרי (הנוגע ישירות לשאלת האסימילציה) מבחין בין 'העולם המערבי-המודרני' לבין 'העולם הלא-מערבי'. לעומת זאת, השאלות המכוננות את הסוציולוגיה הגרמנית של סוף המאה ה-19 נוגעות ל'מהות החברה, ומהות החברה המודרנית', הגדרתה והדרך לחקור אותה, ובייחוד בקשרים בין היחיד לבין הכלל. דיונים מתודולוגיים ואפיסטמולוגיים המתנהלים בענפים של הסוציולוגיה שבהם ארון (בניגוד לאסכולה של דורקהיים בצרפת) משתיתם אותה על מסד של תורת ידע אינדיבידואליסטית ועל מושגים של אינטראקציה בין-אישית או בין-סובייקטיבית.

האנתרופולוגיה של התקופה צופה בתהליכי המפגש בין קבוצות שונות (בעיקר עמים וגזעים הנתפסים שונים, רחוקים פיזית, תרבותית ולשונית) על פני ציר זמן ארוך ביותר. המפגש בין האוכלוסייה הלבנה בארצות-הברית לבין האוכלוסיות הילידות נתפס כהמשך של מפגשים דומים שהתרחשו במקומות אחרים לפני מאות שנים, מפגשים שתוצאתם היתה היעלמות מיעוטים בתוך קבוצות אחרות. אסימילציה נתפסת כאן כמפגש אסימטרי בין תרבויות ילידות קטנות, נחותות טכנולוגית (נחיתות המשקפת נחיתות גזעית), חסרות שפה כתובה, עם כוחה המכניע של הציביליזציה המערבית המתפשטת. על פני ציר הזמן הארוך, המקבילה האנושית לציר האבולוציוני של הביולוגיה, מפגש זה יכול להסתיים בתוצאה אחת, ידועה מראש ובלתי-נמנעת – היעלמות הקבוצות הילידות. אנתרופולוגים הכירו בסוף הידוע מראש של מפגש זה אף שכבני-אדם, כפרטים או כאנתרופולוגים התנגדו לה עמוקות. בצורה בולטת ביותר לאחר הופעת מוצא המינים של צ'רלס דרווין, נתפסה אסימילציה באנתרופולוגיה בתקופה זו כתת-קטגוריה של היכחדות.⁸ ההמשגה של אסימילציה באנתרופולוגיה מבוססת על היכחדותן של קבוצות, ובייחוד מיעוטים נחותים טכנולוגית, תרבותית וגזעית. מושג האסימילציה נפגש עם תהליכים אחרים אשר פוקדים את האוכלוסיות הילידות במפגש עם הציביליזציה המודרנית דוגמת שכרות, התאבדויות, והתפרקות חברתית.

צורת היסוד של אסימילציה באנתרופולוגיה של תקופה זו היא תכליתית. המפגש בין תרבויות ילידות לציביליזציה המערבית נתפס כתהליך (ולא מצב) המוליך לקראת תכלית סופית, ידועה מראש, בלתי-נמנעת ובלתי-הפיכה – היעלמות קבוצה אחת בתוך קבוצה אחרת. היעלמות זו אפשר לראותה במובן מסוים כתהליך תכליתי הפוך מפני

8. כדאי לזכור בהקשר זה שארכאולוגיה נתפסה בתקופה זו כאחד מארבעת תת-הענפים של האנתרופולוגיה, זאת העוסקת בעבר האנושי הרחוק על בסיס ניתוח ממצאים ארכאולוגיים. עיסוקה בהיכחדות מקביל במידה מסוימת לפלאונטולוגיה שהתגבשה במחצית השנייה של המאה ה-19, ובאמצעות ממצאים ארכאולוגיים עסקה במינים שנכחדו.

שהיעלמות קבוצת המיעוט מביאה לידי היעלמותו של הברדל ספציפי, הדבר שייחד את הקבוצה והברדילה ככזאת, הברדל שהיה קיים בעבר הרחוק. במובלע מניחה תפיסה זו כי הקבוצה שבסופו של דבר תיעלם עשויה מקשה אחת ומבטאת הברדל אחד. ככל שתהליך האסימילציה יימשך יפחת או יתדלדל ההברדל הזה, עד שייעלם סופית. מסוף התהליך, הנצפה בעתיד הרחוק (אבל הידוע מראש), נראית נקודת המוצא, במובלע, כ'מקור' שממנו הולכים ומתרחקים. רבים מהאנתרופולוגים בראשית המאה ה-20 (ודאי האנתרופולוגים הפיזיים) ראו את הזהות של הקבוצות הילידות, במונחים טיפולוגיים, כזהויות קבועות שלא השתנו על פני דורות רבים. אפילו אנתרופולוגים שהתנגדו לתפיסת ההמשכיות של הטיפוסים האנושיים, דוגמת פרנץ בואס, הודרכו מאותה צורת ייצוג יסודית של האסימילציה.⁹

הנחת המוצא של חלק ממכונני הסוציולוגיה הגרמנית בתקופה ההיא אינה ציר זמן ארוך אלא חברת ההווה, לא תהליכים ארוכי טווח הנמשכים מתוך עבר רחוק אלא רגע ההווה שלפניהם. סוציולוגים צפו בחברות ההווה ומקצתם לפחות ראו הטרוגניות עצומה; הגירות רחבות היקף והגירה מסיבית לערים ולמטרופולינים ועמם מגע חברתי ותרבותי עצום, חסר תקדים בהיסטוריה האנושית. אבל מנקודת המבט הזאת לא ראו היעלמות של עמים, עיכולם של קולקטיבים או המרתם הרדיקלית של הברדלים, אלא התמרה ושינוי, לעתים רדיקליים, של הברדלים. ומקצת הסוציולוגים גילו עניין רב באופנים שמתחוללים השינויים הללו בחיי יחידים, כלומר בגורלם במציאות החדשה.

את ההברדל בין אנתרופולוגים לסוציולוגים אפשר לתפוס (בהכללה הכרחית) באמצעות ההבחנה בין הדיאכרוני לבין הסינכרוני. אנתרופולוגים בתקופה ההיא הלכו בדרך הדיאכרונית – מצב הווה ממוקם בהקשר זה כנקודה על פני ציר זמן ארוך, המוביל מהעבר הרחוק אל העתיד הרחוק. סוציולוגים לעומתם הלכו בדרך הסינכרונית – מצב הווה ממוקם על ציר סינכרוני, ביחסים ההדדיים (לאו דווקא שוויוניים) עם חלקי חברה אחרים (או עם החברה כשלם). אפשר להוסיף דימוי מעולם הצילום: אנתרופולוגים צופים ממעוף הציפור, מגובה רב, סוציולוגים לעומתם מתמקדים בצילום מקרוב של יחידים.

הברדל ההמשגה של האסימילציה קשור להברדל בתורות הידע של ענפי הידע למיניהם. הסוציולוגים שאדון בהם כאן הם חניכי תורת ידע אינדיבידואליסטית (או לכל הפחות אינדיבידואליסטית יותר מתורת הידע האנתרופולוגית), בעוד רבים מהאנתרופולוגים הם חניכי תורת ידע קולקטיבית. סוציולוגים דוגמת גיאורג זימל ראו כל קבוצה כהרכב של יחידים. הקבוצה משנית ליחידים לא רק בהווה אלא גם בהכרה. האנתרופולוגיה הכירה שהקבוצה אינה אלא אוסף של יחידים (הוויה), אך הדריכה אותה הכרה קולקטיבית,

9. ראו למשל: Franz Boas, *Race, Language and Culture*, New York 1940; Idem, 'The Anthropology of the North American Indian', in: George W. Stocking Jr. (ed.), *The Shaping of American Anthropology 1883-1911: A Franz Boas Reader*, Chicago 1974, pp. 191-201

'קץ הקיום היהודי' או 'זהות חברתית מסוכסכת'?

שהעניקה קדימות לקבוצה על פני היחיד. אפשר להדגים זאת עם פרנץ בואס, שהיה למנהיג הענף הליברלי של האנתרופולוגיה האמריקנית במחצית הראשונה של המאה ה-20. בואס התנגד לתאוריות האנתרופולוגיות שראו במושג הגזע את יסוד הזהות החברתית. לעומת תאוריות אלה הוא קבע שמקור הזהות הוא התרבות שלתוכה אדם נולד ובתוכה צמח (בלא קשר להשתייכותו הגזעית). ההבדל בין תפיסתו של בואס לתאוריות הגזעיות הוא עצום, אבל בכל הנוגע לממד האפיסטמולוגי, ההכרתי, בהשוואה לזימל, הרי בואס עדיין מעניק קדימות לקבוצה על פני היחיד, אלא שבמקום לקשור אותו למושג הגזע הוא קושר אותו למושג התרבות. להלן אנסה להמחיש את השיבותם של הבדלים אפיסטמולוגיים אלה בזיקה לתפיסות אסימילציה מנוגדות, וזאת מתוך כוונה להראות שתפיסות אלה מכוננות נקודות מבט אחרות, ועמן ייצוג, ניתוח ומסקנות שונים. נקודת מבט אחת מתמקדת בדורסנות התהליך ההיסטורי הארוך של מגע בין כוחות היסטוריים בלתי-שווים, והאחרת מתמקדת ביחיד המחליף מעגל חברתי אחד באחר. האחת רואה לפניה את קץ הקיום היהודי, האחרת רואה היווצרותה של זהות חברתית אינדיבידואלית מסוכסכת.

התרחקות ממקור קדום

התפיסות שאדון בהן שותפות בכך שהן מייצגות את האסימילציה כתהליך יותר מאשר כמצב, תהליך המתרחש על פני ציר זמן ארוך ביותר, ואשר אם יתרחש במלואו הוא יתמצה בהיעלמות הקיום היהודי. הבנה תכליתית זו משליכה על האופן שבו נתפס ומנותח כל אחד מהשלבים השונים של התהליך כולו. במהלך תהליך זה יאבד הציבור היהודי בהדרגה את צביונו היהודי, כמותית ואיכותית, עד שיאבד סופית את מאפייניו הייחודיים.

פרנץ בואס (1858-1943), מהאנתרופולוגים החשובים במאה ה-20, מבטא את תפיסת האסימילציה הזאת באופן מובהק. בואס נחשב מייסדה של האנתרופולוגיה התרבותית ותומך בלתי-מסויג באסימילציה יהודית. בואס נולד בגרמניה למשפחה יהודית שהיתה נטועה עמוק בתרבות הגרמנית. הוא התחנך באוניברסיטאות גרמניות לפני שעקר לארצות-הברית, בין השאר מפני שהגיע להכרה שכיהודי לא ישיג משרה אקדמית בגרמניה. בואס ייסד את האנתרופולוגיה התרבותית, אם כי פרסומו הגדול בא לו דווקא ממחקר רחב ממדים שערך בתחום האנתרופולוגיה הפיזית. בואס תמך באסימילציה יהודית והיא שימשה לו מודל לזו של האפרו-אמריקנים. הוא הבין שהאסימילציה תביא לידי היעלמותם ההדרגתית של סממנים מייחדים בתהליך שסופו הוא היעלמותם הסופית של סממנים יהודיים או אפרו-אמריקניים.¹⁰

10. ראו: Franz Boas, 'The Jews', *Race and Democratic Society*, New York 1945, pp. 38-42. במקור הופיע מאמר זה בשנת 1923 בכותרת 'האם היהודים הם גזע?'.

ההבדל העיקרי בין היהודים לאפרו־אמריקנים נעוץ בכך שבואס מייצג את היהודים כמי שכבר עברו אסימילציה עמוקה, ואילו לאפרו־אמריקנים עדיין צפויה ככרת דרך ארוכה. לדברי בואס, ככל מקום ומקום בעולם נהפכו היהודים במשך הדורות לחלק של האוכלוסייה המקומית שבקרבה הם חיים. לפיכך יהודים ברוסיה דומים לרוסים הלא־יהודים שבקרבתם הם חיים, יהודים תימנים לתימנים הלא־יהודים שבקרבתם הם חיים, ויהודים בצפון אפריקה דומים במאפייניהם היסודיים לצפון אפריקנים שבקרבתם הם חיים. יש, בלשונו של בואס, הקבלה ('פרלליות') בין היהודים לבין הלא־יהודים החיים באותה הסביבה. בואס מטעים כי מידה גדולה של אסימילציה כבר התחוללה, הרבה יותר ממה שמבט חפוז עשוי להעלות. מה שבואס אומר במובלע, ואף פעם לא במפורש, הוא, שעקב האסימילציה העמוקה שלהם, כבר אין ליהודים כל מכנה משותף גזעי.

השוואה בין טיפולו של בואס באסימילציה של היהודים לזו של האפרו־אמריקנים מלמדת שבשני המקרים מודרך בואס באותו אופן.¹¹ בעבודותיו המוקדמות ראה בואס סיכוי רב להתגשמות האסימילציה של האפרו־אמריקנים. עבודות מאוחרות יותר, שהושפעו ממחקריו האמפיריים של תלמידו מלוויל הרסקוביץ, חשפו שהאופטימיות המוקדמת שלו היתה שגויה. שינויים ברפואי הנישואים וההולדה של אפרו־אמריקנים בעקבות ביטול העבדות חושפים עתה נטייה הפוכה מזו הקודמת: האוכלוסייה האפרו־אמריקנית מתכהה במקום להתבהר.¹² בואס, שציפה (וקיווה) שהאפרו־אמריקנים יעברו את תהליך האסימילציה עד סופו, עמד באכזבה אל מול התכהותם. אבל החשוב לעניינו יותר הוא, ששתי השקפותיו כלפי אפרו־אמריקנים, המוקדמת והמאוחרת, והשקפתו הקבועה כלפי היהודים, מודרכות מאותה צורת יסוד של אסימילציה כתהליך הדרגתי וארוך המוליך, אם אכן הוא מתנהל, אל נקודת סוף שבה יאבדו האפרו־אמריקנים את מאפייניהם הייחודיים. אסימילציה יהודית היא מרכזית גם בעבור ארתור רופין (1876–1943), אך באופן הפוך מזה של בואס. מספרו הראשון על היהודים בשנת 1903 ועד ספרו האחרון, שהופיע לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה ב־1940, הוא רואה באסימילציה את האיום הגדול ביותר על המשך הקיום היהודי. רופין נחשב למייסדו של מקצוע הדמוגרפיה היהודית־הגרמנית המודרנית. הוא נולד בפוזן למשפחה יהודית שהיתה משוקעת בתרבות הגרמנית, אך לא היתה כל שאלה ברבר היותו מחויב לזהותו היהודית. השכלתו היתה משפטית, אך הוא גם פיתח עניין בכלכלה, בייחוד בכלכלה חקלאית. יחד עם אלפרד נוסיג ייסד את הלשכה לדמוגרפיה וסטטיסטיקה של היהודים. רופין היה ציוני מחויב שעלה ארצה והיה ממונה

11. על מודל האסימילציה של בואס ראו מאמרי: Amos Morris-Reich, 'Race, Ideas, and Ideals: A Comparison of Franz Boas and Hans F. K. Günther', *History of European Ideas*, 32, 3 (2006), pp. 313-332

12. לעמדתו האופטימית כלפי האסימילציה האפרו־אמריקנית ראו: Boas, *Race and Democratic Society*, p. 80. לעמדתו הפסימית ראו: Franz Boas, *Anthropology and Modern Life*, New York 1928, p. 74

'קץ הקיום היהודי' או 'היות חברתית מסוכסכת'?

בין השאר על מדיניות יישוב הקרקעות בארץ-ישראל. דווקא לנוכח התנגדותו העמוקה לאסימילציה יהודית, בולטת העובדה כי צורתה של האסימילציה בעבודותיו דומה מאוד לזו שאצל בואס. לדעת רופין, אסימילציה יהודית מובילה להיחלשות כמותית ואיכותית של הקיום היהודי. גם רופין ראה באסימילציה תהליך ארוך ובלתי-הפיך המוליך בהדרגה להתפרקותה המלאה של יהדות העולם, תהליך שאם יימשך ללא הפרעה יוביל להיעלמות הקיום היהודי.¹³

רופין פיתח מודל מורכב ומסועף של האסימילציה. הוא חילק את האוכלוסייה היהודית לארבע קבוצות, המצויות בשלבים שונים של אסימילציה. יש התאמה בין השלבים השונים למנעד שצדו האחד הוא קיום יהודי מסורתי וצדו האחר האסימילציה המלאה של היהודים. לפי המודל של רופין, יש יהודים שעברו אסימילציה עמוקה; אלה אינם קשורים עוד לדת היהודית, מדברים את שפת בני הארץ שהם חיים בה, דומים בהשכלתם ובאורח חייהם לנוצרים, נישאים ללא-יהודים וממירים את דתם. יש מי שעברו אסימילציה חלקית; בהם מונה רופין את המהגרים היהודים ממזרח אירופה לארצות-הברית, את יהודי מרכז אירופה ומערבה, יהודים באוסטרליה ובדרום-אפריקה, בדרום אמריקה, חלק מיהודי רוסיה וחלק מיהודי הבלקן. לאלה משייך רופין גם את המעמדות הגבוהים של היהודים. רופין משייך לקבוצה זו את הדור-לשוניים, כלומר מי שיודעים שפה יהודית ייחודית וגם את שפת הארץ שלהם. לדעת רופין, יש המסורתיים, המדברים בעיקר יידיש או ספרדית או ערבית. רופין כולל כאן את רוב יהודי פולין, לטביה, סלובקיה, קרפטרס, רומניה וארצות המזרח. לעומתם, לדברי רופין, יש הגרעין הקשה של היהודים, הרחוק ביותר מסכנת האסימילציה – היהודים הלאומיים, הציונים החיים בארץ-ישראל ומדברים עברית. בעוד הציר של רופין עד הגרעין הזה מבוסס על מאפיינים של קיום מסורתי, הרי בנקודה זו מכניס רופין ממד אחר – היהודים הלאומיים אינם בהכרח יהודים מסורתיים, ובכל זאת, לדעת רופין, הם הרחוקים ביותר מסכנת האסימילציה. דומה שאפשר לראות כי בתפיסתו של רופין יש חפיפה של הציר מסורת-אסימילציה וההנגדה הבסיסית בין אסימילציה לציונות. חפיפה זו גורמת לכך שאף אם היהודים הלאומיים אינם בהכרח מסורתיים, הם רחוקים ביותר מסכנת האסימילציה. לענייננו חפיפה זו חשובה, שכן שלושת השלבים הראשונים מקבילים להתרחקות הדרגתית מהמקור, ואילו הרביעי, מדריך אותו משתנה אחר – לאומי-ציוני.

רופין מתמקד ביהודים בלבד, אבל הצורה של אסימילציה שמנחה את עבודתו היא אוניברסלית.¹⁴ אסימילציה היא תהליך המתחולל לאורך זמן, על פני דורות, בתחום גאוגרפי מסוים, בלא לעורר את התנגדות מי שעוברים את התהליך. במשך דורות הגנו

13. ראו למשל המשפט הפותח את גרסתו הראשונה של ספרו 'היהודים של היום', Arthur Ruppin, *The Jews of To-Day* (trans. Margery Bentwich), New York 1913

14. ראו למשל: ארטור רופין, מלחמת היהודים לקיומם, תל-אביב ת"ש, עמ' 206.

צורות חיים יהודיות מסוימות על היהודים מפני קשרים קרובים מדי לסביבתם הלא־יהודית. אך האסימילציה שווה למעבר הדרגתי מקצה קיצוני של קהילה נבדלת לחלוטין, בעלת שפה ייחודית, קבוצה שולית מבחינת עיסוקיה הכלכליים וענייה, הנבחנת ונבדלת מסביבתה הלא־יהודית מבחינה דתית, והמקיימת דפוס נישואים אנדוגמי, פנים־קהילתי, אל עבר קיצוניות אחרת של דיבור בשפת המדינה, עמידות כלכלית, השכלה גבוהה, עיסוק במקצועות שאינם שוליים, פיזור גאוגרפי, אובדן אמונה דתית, ניכור, נישואי תערובת וגידול אוכלוסין שלילי. האסימילציה מתחוללת בשלבים, בהדרגה, אבל כך שכל שלב מוביל לזה שאחריו באופן בלתי־הפיך.¹⁵ תהליך האסימילציה, לדעת רופין, מתחולל בדרך־כלל בשלושה שלבים: ראשיתו ויתור על לשון יהודית לטובת לשון המדינה; המשכו במעבר הילדים לבתי־ספר חילוניים, מעבר הגורם לדחיית המסורת היהודית מפני ההשכלה הכללית; סיומו הוא אובדן רגש הזיקה לקהל ישראל ופרישה מדת ישראל.¹⁶ לדעת רופין, אם לא יופרע מהלך הדברים באופן מכוון, תעבור האוכלוסייה היהודית כולה את שלבי האסימילציה השונים עד שתיעלם בתוך כמאה שנים. כוחו של רופין בכך שהוא מעמיד מודל מורכב ומפורט המכמת את התהליך למשתנים אמפיריים מדידים.

מלוויל הרסקוביץ (1895–1963) היה תלמידו של בואס, ובכל הנוגע לתמיכתו או התנגדותו לתהליך האסימילציה היה קרוב בהרבה לדעותיו של מורו מאשר לאלה של רופין. הרסקוביץ נולד בארצות־הברית להורים יהודים ממוצא מזרח־אירופי. תחום המחקר העיקרי שלו היה האפרו־אמריקנים והוא נחשב אבי תוכניות הלימודים האפרו־אמריקניות באוניברסיטאות ארצות־הברית. הוא גם פיתח את תפיסת הרלטיביזם התרבותי. עמדותיו כלפי האפרו־אמריקנים עברו תהפוכות במהלך חייו המקצועיים. אחד המחקרים שעשה בשנות העשרים של המאה ה־20 הראה בכירור כי נבלמה מגמת התבהרות צבע העור של האוכלוסיה האפרו־אמריקנית, וזאת עקב ביטול העבדות, והפסקת ניצולן של נשים אפרו־אמריקניות בידי אדוניהן הלבנים.¹⁷ את הניתוח הדמוגרפי הנחתה התפיסה, שאם תימשך מגמת התבהרותם של האפרו־אמריקנים תקופה ארוכה מספיק ייעלמו מהאפרו־אמריקנים מאפייניהם המייחדים, וכך ייעלמו כקבוצה. רצוני להדגיש בנקודה זו, שכמו בנוגע לבואס ולרופין, חשוב פחות בהקשר הנוכחי אם הרסקוביץ העריך בנקודת זמן מסוימת שמבחינה אמפירית מתקדמת היעלמותו ההדרגתית של מיעוט זה או אחר (דוגמת היהודים או האפרו־אמריקנים), או שמא נבלם תהליך זה או אף נסוג. חשוב יותר להבליט את העובדה כי ההערכה האמפירית מעוגנת בצורת ייצוג וניתוח של אסימילציה כתהליך היעלמות הדרגתי.

15. בנקודות מסוימות מוצג תהליך האסימילציה כחד־כיווני ושאינו ניתן לחזרה או לתיקון. במקומות אחרים, באופן מובלע, נראה שבאמצעות הממד הלאומי יכול התהליך להיעצר.

16. ראו למשל: רופין, *מלחמת היהודים לקיומם*, עמ' 209–210.

17. ראו: Melville J. Herskovits, *The American Negro: A Study in Racial Crossing*, New York 1928; Idem, *The Anthropology of the American Negro*, New York 1930

היהודים לא היו מרכז עבודתו המקצועית של הרסקוביץ, אבל הוא ייחד להם לפחות שני מאמרים. במאמר 'מי הם היהודים?' ניתח הרסקוביץ את היהודים ניתוח אנתרופולוגי.¹⁸ חלק הארי של מאמרו נסב סביב הקושי למצוא מכנה משותף, פיזי או אחר, ליהודים כולם. מה שמובלע בתפיסה זו, שאם היהודים נעדרים מכנה משותף אזי נשללה זהותם היהודית המשותפת. הדיון ביהודים כחסרים מכנה משותף מבליע הנגדה בין ההווה לבין העבר הרחוק. כיום אין עוד מכנה משותף כזה, אך בעבר הרחוק אולי היה. כמו בואס, היעדר מכנה משותף בהווה נתפס כתוצאה של אסימילציה ארוכה שכבר התרחשה. הרסקוביץ סקר את המחקר הקיים כדי להזים כל מכנה משותף אפשרי דוגמת גזע, תכונות פיזיות, תרבות, ישות היסטורית או יחידה לשונית.

ניתוחו של הרסקוביץ יוצא מתוך אחד העיקרים של האנתרופולוגיה התרבותית, שחלוקת אוכלוסיות העולם לפי המשתנים של גזע, שפה, ותרבות אינם עולים בקנה אחד. בני קבוצה גזעית שייכים לתרבויות שונות, ובני קבוצה תרבותית עשויים להשתייך לגזעים שונים. הרסקוביץ מחיל תפיסה זו על היהודים. לדבריו, יש המנסים להגדיר את היהודים כקבוצה גזעית ותרבותית, בעוד בין המשתנים הללו אין התאמה. הרסקוביץ מעלה טענה זו כדי לשלול כל מכנה משותף יהודי ולהטיל ספק בקיומו של אותו דבר-מה 'יהודי'. עקב פיזורם והתערבותם של היהודים בקבוצות אחרות, ביולוגית ותרבותית, התרחקו היהודים מהמקור המשותף שלהם בעבר הרחוק במידה כזאת שאי-אפשר לדבר על יהודים אלא בהקשר מקומי.

יותר מכול מבקש הרסקוביץ לשלול כל מכנה משותף גזעי. הרסקוביץ מסביר את ההטרוגניות היהודית בכך שבכל מקום ומקום הפכו היהודים חלק מהאוכלוסייה המקומית. את הצהרותיו על היהודים יש לראות בהקשר הרחב יותר של מאבקו בתאוריות גזעיות. 'האדם הוא במהותו בן כלאים', קובע הרסקוביץ, 'והיהודים מוכיחים את הטענה הזאת באופן שדומה לתנאי מעבדה'. 'מי הם היהודים?' הוא שואל, ועונה שבאזורים מסוימים נשמרו מאפיינים יס-תיכונים מקוריים. אך בנוגע לשפה, לתרבות ולאמונה יש בין יהודים שונים הבדלים כה רבים שספק אם יש מכנה משותף כלשהו. ועם זאת (שלא כמו בואס), לדעת הרסקוביץ היהודים מבטאים רצף היסטורי כקבוצה ששרדה דרך שינויים. אבל זהו רצף של שברים – היהודים מייצגים רצף של ניגודים שאופיו הוא של סדרה מתחלפת של קבוצות.¹⁹ הרצף איננו בתכונות ספציפיות אלה או אחרות, אלא מבטא שיתוף שם בלבד. באמצעות האסימילציה של היהודים חוסם הרסקוביץ את האפשרות של מכנה משותף בור-זמני, סינכרוני (בין יהודים מאזורים שונים וסביבות לאומיות ותרבותיות שונות) ותהליכי, דיאכרוני (יהודים ממקום מסוים עם אבותיהם ואימהותיהם היהודיים). הרסקוביץ מסיים

18. ראו: Melville J. Herskovits, 'Who Are The Jews?', in: Louis Finkelstein (ed.), *The Jews: Their History, Culture, and Religion*, 4, New York 1949, pp. 1151-1171

19. 'The Jews represent a historic continuum, have survived as an identifiable, yet constantly shifting series of groups', *ibid.*, p. 1168

בקביעה שלכל מילה יש משמעויות רבות, אך אין מילה שיש לה משמעויות רבות יותר משיש למילה 'יהודי'.

רופין והרסקוביץ חלוקים עמוקות בהערכת תפקידה של האסימילציה בהיסטוריה היהודית, אבל מדריכה את שניהם צורה דומה של אסימילציה. רופין כותב מתוך חשש עמוק שהתהליכים שעוברת היהדות בהווה ובעתיד, כפי שהוא צופה אותה, יביאו לידי קץ הקיום היהודי. הרסקוביץ סבור שהיהודים עברו תהליכי אסימילציה כה עמוקים, שאין עוד לדבר על היהודים במונחי מכנה משותף ביולוגי, תרבותי, או לשוני. האחד תומך נלהב של אסימילציה בכלל בארצות־הברית, וודאי של היהודים, והאחר רואה באסימילציה אסון ואיום גדול על הקיום היהודי, אך הקטגוריה האנליטית שלהם היא שוות צורה.

זהות חברתית

באמצעות מסורת סוציולוגית נוכל לעמוד על צורה אחרת של אסימילציה, שבה אין מדובר בהתרחקות מהמקור ולא בהיעלמות הדרגתית של קבוצה. המוקד בצורה זו הוא מה קורה ליחיד המצוי בתהליך אסימילציה, והתמונה העולה היא היווצרותה של זהות חברתית חדשה, מסוכסכת ומנוכרת. אדגים תפיסה זו באמצעות גיאורג זימל, רוברט פארק, ופול סיו. יש קשר בין הביוגרפיה של גיאורג זימל (1858–1918) לבין תפיסת האסימילציה שלו. זימל נולד בגרמניה להורים ממוצא יהודי שלפני לידת בנם נטבלו לנצרות (כל אחד בנפרד, לקתוליות ולפרוטסטנטיות). מבחינה חוקית פורמלית זימל היה נוצרי (פרוטסטנטי), אבל במונחים מסוימים נכפה עליו לראות עצמו יהודי, שכן כך הוא נתפס בעיני רבים בסביבתו.²⁰ זימל למד באוניברסיטה של ברלין ונחשב אחד ממייסדיה של הסוציולוגיה המודרנית. עבודתו הסוציולוגית והפילוסופית זכתה להצלחה בין־לאומית ולתהודה גדולה. אבל במידה רבה בשל מוצאו היהודי לימד שנים רבות רק כמורה מן החוץ ולא זכה למשרה באוניברסיטה גרמנית אלא סמוך למותו ובאוניברסיטה שולית יחסית. קשה מאוד לדבר על זימל כיהודי אלא במונחים שליליים, כלומר שנתפס כיהודי בעיני הסביבה החברתית שלו. המאמר שלו על 'הזר', אחד המפורסמים בסוציולוגיה, הוא חיבור בן כמה עמודים המופיע בפרק של הספר 'סוציולוגיה' (1908) העוסק ביחסים שבין צורות חברתיות למרחב.²¹ היו שהעירו כי הדיון בדמותו של הזר הוא בעצם דיון מרומז ביהודי. יתרה מזו, שדמות היהודי

20. ראו: Klaus-Christian Köhnke, *Der junge Simmel - in Theoriebeziehungen und sozialen Bewegungen*, Frankfurt a/Main 1996, pp. 122-148

21. ראו: Georg Simmel, *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Frankfurt a/Main 1992
Georg Simmel, 'The Stranger', in: Donald N. Levine (ed.), *Georg Simmel on Individuality and Social Forms*, Chicago 1971, pp. 143-149

היא במידה רבה דמות היהודי הגרמני המודרני המתבולל. זהו יהודי שמבחינות מסוימות הוא גרמני לחלוטין, כלומר עבר אסימילציה מלאה, אבל מבחינות אחרות מתמידה יהדותו, וזו מתבטאת באי-קבלתו המלאה בחברת הרוב. אף שזהו מאמר של עמודים מספר בספר של כ-800 עמודים הוא נעשה למאמרו המפורסם ביותר של זימל ובעולם הדובר אנגלית הוא כונן במידה רבה פרדיגמה של זהות מודרנית בכלל ושל זהות יהודית בפרט.

בפתח המאמר קובע זימל כי הזר אינו זה 'שהגיע היום ומחר הוא עוזב, אלא זה שהגיע היום ומחר הוא נשאר'. כלומר זהו יחיד המקובע במעגל חברתי שאליו לא השתייך מלכתחילה, יחיד הנתפס כמי שיש לו הפוטנציאל להמשיך את נדודיו הלאה. האסימילציה שזימל מצביע עליה איננה שלב בתהליך שיש בו תכלית, אלא מצב הווה שבו היחיד 'תקוע'. זימל אינו מתכחש לכך שמקור גזעי, דתי או לאומי עשוי למלא תפקיד מכונן בכינון זהותו של יחיד מסוים כ'זר'. אלא שההמשך מתמקד בעניינים אחרים לגמרי מאלה שעניינו את רופין או את הרסקוביץ. בעניין הקשר בין צורות חברתיות שונות למרחב לא דן זימל בקבוצה העוברת אסימילציה אלא ביחסי חליפין הנוצרים בין הזר כיחיד לבין הקבוצה שבתוכה הוא מקובע. הזר הוא תוצאה של צורת יחסי חליפין בין-אישית מסוימת. זימל מנסח זאת במונחי מרחק וקרבה: הזר הוא קרוב אבל רחוק, ובה בעת הוא רחוק אבל קרוב.²² הזר הוא מרכיב בלתי-נפרד של הקבוצה, אבל היא מתייגת אותו כאיבר זר שאינו שייך לה באופן אורגני.

זימל אומר במאמרו שהיהודים האירופים הם המקרה הקלאסי של הזר. אבל היהודי כזר איננו (כפי שמובלע למשל במודל של רופין) מי שהיה יהודי ועתה הוא בן הקבוצה שאליה הצטרף באופן המוחק את היותו יהודי. גם אין רמז שמדובר בשלב בתהליך שסופו היעלמות היהודי כיחיד או היעלמות היהודים כקבוצה.

יש מכתב תשובה פרטי שכתב זימל אל ציוני רוסי, הנותן חיזוק לכך שזימל לא ראה קשר בין אסימילציה לבין היעלמות יהודית. במכתב זה שנכתב ככל הנראה סמוך לשנת 1900, אך תאריכו המדויק אינו ידוע, כותב זימל כי איננו רואה סיכוי רב להגשמת מטרות התנועה הציונית. במקום זה הוא תומך באסימילציה של היהודים בקרב עמי אירופה. זימל מוסיף, ככל הנראה בתשובה לשאלות שנשאל, כי אין הוא רואה כיצד יכול עם להיעלם מההיסטוריה.²³

מאמרו של זימל זכה להשפעה עצומה בארצות-הברית והפך אבן פינה של הסוציולוגיה האמריקנית. אחת הסיבות לכך היא שזימל הצליח לעגן את הדיון בתהליכי אסימילציה

22. ראו: Simmel, 'The Stranger', p. 143.

23. S. Lozinskij, 'Simmels Briefe zur jüdischen Frage', in: Hannes Böhringer and Kalfried Gründer, *Ästhetik und Soziologie um die Jahrhundertwende: Georg Simmel*, Frankfurt a./Main 1976, pp. 240-243. מכתב זה יופיע בתרגום עברי בכרך מתרגומי גיאורג זימל הנמצא בהכנה: עמוס מוריס-רייך (עורך), גיאורג זימל: מבחר תרגומים (שם טנטטיבי), תרגום: מרים קראוס, הקיבוץ המאוחד.

בהקשר האמריקני של גלי המהגרים בערים האמריקניות של התקופה. תוך כדי התאמתו להקשר האמריקני השתנו כמה מהמשתנים של זימל. למשל, בארצות־הברית של שנות השלושים נעשה זיהוי בין הזר לבין המהגר שזה מקרוב בא, מה שאינו בלתי־נכון אבל שונה ממוקד דיונו של זימל במאמרו הנ"ל. אבל גם כאן נתפס המקרה של היהודים בקווים הכלליים של 'זהות חברתית' ולא כתהליך תכליתי.

במחלקה לסוציולוגיה של האוניברסיטה של שיקגו התפתח בשנות השלושים מושג 'איש השוליים' (the marginal man), מושג שהפך לפרדיגמה חשובה בניתוח קליטת המהגרים החדשים בארצות־הברית. רוברט עזרא פארק (1864-1944), מהסוציולוגים החשובים ביותר בשיקגו בשנות העשרים והשלושים היה נוכח בשיעוריו של זימל בברלין. במאמרו 'הגירה אנושית ואיש השוליים' (1928) יש עיבוד ופיתוח של רעיונותיו של זימל משנת 1908 והתאמתם לתנאים בארצות־הברית. מאמרו של פארק שונה מאוד מזה של זימל. נקודות מסוימות במאמר אפשר לקרוא כקרובות יותר לצורה האנתרופולוגית שנדונה לעיל. פארק מדבר על עמים ועל גזעים וטוען, במידה רבה כמו בואס והרסקוביץ, שמוצא גזעי מעורב הוא הכלל ולא היוצא מן הכלל. הוא גם טוען כי אין מקרה ששני עמים שחיו זה בקרבת זה לא התערבבו או יצרו, כלשונו, 'בני כלאיים גזעיים'.²⁴

בעידן המודרני, כך הוא טוען, העירוב נעשה באמצעות הגירה. אך שלא כמו הצורה המובלעת בעבודתם של בואס, רופין והרסקוביץ, מוקד מאמרו של פארק איננו תוצאתו ארוכת הטווח של המגע בין גזעים ועמים שונים, אלא מה קורה למהגר המחליף חברה אחת מתוך כוונה להיקלט בחברה חדשה. לדעת פארק, אין ספק שהגירה גוררת קרע עם צורת החיים של ארץ המוצא. הגירה איננה החלפת מקום מגורים גרדא. פארק מדגים את דבריו באמצעות הצוענים שאולי מחליפים את מקום המגורים שלהם אבל אינם מהגרים, כלומר את שינוי המקום שלהם יש לראות כתופעה גאוגרפית ולא חברתית. הנקודה שפארק מבקש להמחיש היא, שהגירה מביאה לידי שחרור היחיד מכבלי המסורת ומסגרות המחשבה של קבוצת המוצא שלו. המהגר מצטרף למסגרת חברתית חדשה, שיש לה צורה אחרת מזו המקורית שהיתה לו.

פארק מתמקד בפרק הזמן שבין עזיבת המהגר את המסגרת המקורית לבין ההצטרפות המלאה למסגרת החדשה. הנקודה שפארק ממחיש היא, שבמובן הזמן, במובן הפסיכולוגי ובמובן הסוציולוגי המהגר אינו עובר בן־לילה מצורת חיים אחת לצורת חיים אחרת, אלא זהו תהליך מורכב. אחד השלבים של תהליך זה הוא פרק זמן שבו היחיד נמצא 'בין לבין'. היחיד איננו בן־בית במסגרת החדשה אבל גם לא בוז הישנה. הוא נמצא בשתייהן, אך איננו באף אחת מהן באופן מלא.

מאמרו של פארק איננו מכוון דווקא ליהודים בחברה המודרנית, אך פארק דן גם במקרה היהודי. טענתו היא, שאחרי נפילת חומות הגטו מופיע סוג חדש של יהודי, 'בן כלאיים',

24. ראו: Robert Ezra Park, 'Human Migration and the Marginal Man', *American Journal of Sociology*, 33 (1928), pp. 881-893

אדם החי בשתי מסורות ובקרב שני עמים במקביל. אין הוא מוכן לגמרי לשבור את קשריו, אפילו אם הוא רשאי לעשות זאת, עם עולמו הקודם, והוא לא התקבל לגמרי, בגלל דעה קדומה גזעית, לחברה החדשה שבה הוא רוצה למצוא את מקומו. הוא בשוליים של שתי תרבויות ושתי חברות, שאותן לא עזב או שאליהן לא נכנס באופן מלא.

פארק מתייחס בהקשר זה לא רק למאמר של זימל אלא לזימל עצמו כאיש שוליים, כאדם קוסמופוליטי, איש העולם. לדעת פארק רוב היהודים בארצות-הברית של תקופתו עונים על ההגדרה של 'איש השוליים'. חשוב מזה, באמצעות המהגרים היהודים אפשר לדעתו ללמוד רבות על תהליך האסימילציה של המהגר היחיד. 'איש השוליים', כפי שמתארו פארק, מתקיים במצבו זה שנים רבות. למעשה, לדברי פארק, מדובר בטיפוס חברתי חדש.

מאותה אסכולה סוציולוגית צמח גם פאול סיו (1906-1987) וגם אותו הדריכה האסימילציה במובן 'זהות חברתית'. במאמרו 'התושב הארעי', שעניינו העיקרי הוא סינים שהשתקעו בסביבות שיקגו, מחיל סיו את תפיסתו גם על יהודי תקופתו.²⁵ מאמרו הוא המשכם הברור של טיעוני זימל ופארק והוא מבטא, במובנים מסוימים, התאמה נוספת לטיפוס האידאלי של 'הזר', שוב מתוך רצון להתאים את מושגי המחקר לקבוצות ולסיטואציות חברתיות שמושגיו של זימל אינם מתאימים להם באופן מלא. למעשה צמחו המאמר והמונח החדש שטבע סיו מכשולון נסיונו להחיל את מודל 'איש השוליים' על אוכלוסיית המהגרים הסינים בסביבות שיקגו. סיו מצא שאנשי הקבוצה שחקר אינם עונים על תכונות 'איש השוליים' – הם אינם מצויים בין שתי חברות באופן שהתכוון אליו פארק ואין אצלם סימנים של ניכור שלדברי פארק מלווים את 'איש הביניים'. התושב הארעי, קבע סיו, נצמד לתרבות האתנית המקורית שלו, בניגוד גמור לטבע הכפול שקשר פארק לאיש השוליים. שלא כמו המהגר המבקש להיקלט בחברה החדשה ורוצה להשאיר מאחוריו את סממני חברת המקור שלו, ולכן נתקע בין שתיקה, התושב הארעי הוא זר המבלה שנים רבות מחייו בארץ זרה בלי שהוא רוצה במיוחד להיקלט בחברה החדשה, בלי לעזוב ביודעין את סממני התרבות שממנה בא וכלי תודעת המהגר, תודעה ההכרחית לדברי פארק כדי להיחשב 'איש שוליים'. עם זאת, בעקבות שנים רבות בקרב חברה זרה נדרשים 'תושבים ארעיים' לסדרה של התאמות לארץ החדשה שלהם.

המטרה הראשונית שבגללה הגיע התושב הארעי לסביבתו החדשה, לדברי סיו, היתה ברורה ומוגבלת וקשורה בדרך-כלל לפרנסה. התושב הארעי בא עם כוונה לחזור לארץ המוצא. עם הזמן נדחה ונדחה תאריך החזרה לארץ המוצא בלי שתשתנה באופן יסודי התודעה המלווה את השהות. עם חלוף הזמן הוא (או היא) מפתח צורת חיים ייחודית למצב הזה. אין הוא מעוניין להשתלב בחברה החדשה, לא לאמץ את צורותיה ולא לעזוב את צורת החיים שלו מארץ המוצא. חייו מתרכזים בפרנסה, במקצוע ובבני-אדם אחרים מרקע

25. ראו: Paul P. C. Siu, 'The Sojourner', *American Journal of Sociology*, 58 (1952), pp.

דומה.²⁶ התושב הארעי לעולם אינו מנתק לגמרי את הקשר שלו עם ארץ המוצא. שנים רבות חיים בני־אדם אלה באי־התאמה שבין ההכרה שהם עתידים לחזור אל ארץ המוצא שלהם לבין העובדה שכרוב המקרים חזרה זו אינה מתרחשת. בהקשר הזה נוגע סיו גם במדינת ישראל שזה עתה נוסדה. סיו שואל, האם מדינת ישראל איננה מדינה שנוצרה בידי תושבים ארעיים לשעבר, שבמשך מאות רבות של שנים היו מחוץ לארץ־ישראל ועתה שבו אליה. הוא מוצא בישראל דוגמה ייחודית לכך שעם יכול לחזור אל ארץ המוצא שלו גם אלפיים שנה אחרי שעזבה ולא להרגיש בה זר. היהודים, מציע סיו, היו 'תושבים ארעיים' במשך דורות.

סיום: אסימילציה, צורה וערך

קטגוריות אנליטיות מתפקדות כ'מסננות' ערכים. הקטגוריות בוררות (ולמעשה עושות זאת באופן מכונן) מתוך אין־סופיות הזרם הבלתי־פוסק של המציאות את העובדות שהן מייצגות, ולפיכך 'להציב ערך משמעו בו בזמן להציב גם לא־ערך; זה לארגן או ליצור נתון שחלק מיסודותיו ייוותרו חסרי חשיבות'.²⁷ אבקש לחתום את המאמר בדיון קצר באסימילציה כערך אנליטי מהסוג הזה.

המשותף בצורת היסוד המדריכה את זימל, פארק וסיו – והמבדילה אותם מבואס, הרסקוביץ ורופין – הוא שקטגוריית הייצוג שלהם את האסימילציה איננה מבוססת על תורת ידע קולקטיביסטית ואיננה תכליתית. אין הם מייצגים את המצבים שהם מתארים כשלב ראשון (או שני או שלישי) בדרך אל תכלית מתחייבת כלשהי. אבל, כפי שהדגשתי, צורה זו איננה תשליל של הצורה האנתרופולוגית, אין היא ההפך שלה או אנטי־תכליתית.

זימל עוסק באדם הנמצא דרך קבע בחברה שמסיבה זו או אחרת (דת, גזע, לאום) הוא נחשב בה לזר מלכתחילה. פארק מתאר מהגרים בתהליך של החלפת מסגרת חברתית ישנה בחדשה ומדגיש את שלב הביניים של שייכות לשתייה וניכור משתייהן. סיו עוסק בתושבים ארעיים שלאחר שנים רבות מחוץ לארץ המוצא שלהם לא התמזגו בחברה החדשה.

לעומת בואס, רופין והרסקוביץ, מוקד הניתוח של זימל, פארק וסיו איננו מה קורה לקבוצה בעקבות תהליכי האסימילציה, כלומר האם היא קטנה במספר, מתרחקת מהמקור או קטנה מבחינה דמוגרפית, אלא מה עובר על היחיד במצב העניינים הזה. המוקד של

26. סיו נותן דוגמה של איש הנמצא בארצות־הברית שלושים שנה אבל לא למד אף פעם לקרוא עיתונים באנגלית מפני שהיה כל הזמן בתחושה שהוא בכל אופן עתיד לחזור בזמן הקרוב לטין, כך שהמאמץ של לימוד הקריאה הוא מיותר.

27. ראו: Louis Dumont, *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective*, Chicago 1986, p. 231

'קץ הקיום היהודי' או 'זהות חברתית מסוכסכת'?

שלושת האחרונים, מזוויות שונות, הוא המהמורות העומדות בדרכו של היחיד העובר אסימילציה. לא עזיבת התרבות הישנה שלו ולא הצטרפותו לסביבה החדשה הם תהליכים שאפשר לעברם באופן חלק או תהליכים היכולים לנחול הצלחה מלאה. זימל, פארק וסיו מראים וריאציות של הקושי והכישלון בהמרת הזהות של היחיד. בהסתכלות מקרוב על תהליך האסימילציה לא מתרחשת המרת זהות אחת (מקורית) באחרת (חדשה), אלא נוצרת זהות חברתית חדשה, המאופיינת בניכור חברתי.

ביקשתי להמחיש שיש צורות שונות או תפיסות שונות של אסימילציה יהודית, וכי אלה קשורות במידה רבה לתחומי ידע שונים ולתורות ידע שונות. אף שצורות אלה הן דינמיות, הן קובעות מראש קשת אפשרויות לייצוג מצבים אמפיריים שונים. במילים אחרות, צורות אלה פועלות כערכים אנליטיים. יש להפריד בין עמדותיהם של מחברים שונים כלפי אסימילציה יהודית בכל הנוגע לתמיכה בה או להתנגדות לה, לבין צורת הניתוח המדריכה אותם. בואס ורופין, למשל, מנוגדים בעמדתם כלפי אסימילציה יהודית, אבל הם שותפים לאותה צורת הבנה יסודית של אסימילציה כתהליך תכליתי המוביל להיעלמות היהודים. הם שותפים לאותו ערך אנליטי, אך נבדלים בשיפוטו בנוגע ליהודים – כחיובי או כשלילי. בואס וזימל, לעומת זאת, תומכים באסימילציה יהודית, אבל מדריך אותם מושג אסימילציה שונה. הם שותפים בשיפוטם את האסימילציה, אבל מנחה אותם ערך אנליטי אחר.

באמצעות מקרה פרטי ומוגבל ביקשתי לעמוד על הקשר הקרוב בין התהוותם של תחומי ידע ותורות ידע בסוף המאה ה-19 ובמחצית הראשונה של המאה ה-20 ובין התפתחות תפיסות שונות של אסימילציה, ובאופן כללי יותר ביקשתי להצביע על כך שההיסטוריה המושגית של מדעי החברה היא חלק אינטגרלי של ההיסטוריה היהודית במאות ה-19 וה-20, וכי נושאים מרכזיים בהיסטוריה היהודית המודרנית (דוגמת קיום היהודים כמיעוט בחברות רוב) קשורים בטבורם להתפתחויות בתחומי ידע שונים.

עמוד 196 – ריק